

Suomalaista kieli maantiedettä.¹

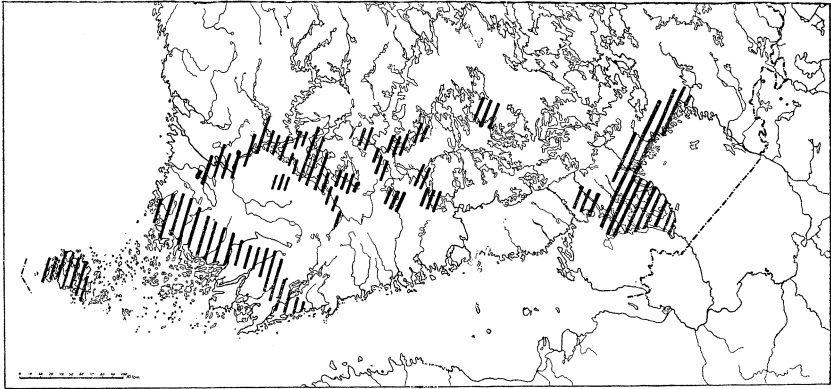
Ken on joutunut seuraamaan puheenpartta eri puolilla maata, on pian tehnyt havainnon, että murteet eroavat toisistaan paitsi äänteelliseltä rakenteeltaan myös sanastoltaan. Niinpä esimerkiksi siitä rakennuksesta, jota kirjakielessä kutsutaan *navetaksi*, käytetään murteissamme lisäksi nimityksiä *pihatto*, *ometta*, *karjetta* ja *läävä*. Murteiden erilainen kanta on omiaan herättämään mielenkiintoa kielellisiä seikkoja harrastavassa tarkkaajassa, ja hän tekee kysymyksen, mikä on syynä moninaisuuteen. Miksei niinkään selvärajaisella ja kautta maan tunnetulla käsitteellä kuin *n a v e t a l l a* ole yhteistä murrenimitystä?

Ennenkuin tähän kysymykseen voi perustellusti vastata, on kerättävä tiedot nimityksistä ja merkittävä karttaan niiden alueet; näin saatu kartta muodostaa ensiarvoisen apukeinon kysymyksen ratkaisussa. Yli koko maan ulotettu tiedustelu² osoittaa, että *navetta* rinnakkaismuotoineen käsittää Satakunnan, Keski- ja Pohjois-Suomen, *pihatto* maan lounaiskolkkan, *ometta* Etelä-Hämeen, *karjetta* Kymenlaakson ja *läävä* Kaakkois-Suomen. Tarkoittamiani rinnakkaismuotoja ovat esim. *navetto* ja *navitta*, *pihatti*, *ometto* ja *omitto* sekä *karjatta* ja *karjotta*. Äännöksiä *leävä* ja *liävä*, joita myös käytetään, emme voi pitää varsinaisesti *läävän* rinnakkaismuotoina, koska niissä murteissa, missä *leävä* ja *liävä* tavataan, pitkää ä:tä edustaa muutenkin diftongi. Sukukielissä on vastineita vain *läävä*-sanalla; se tavataan itäkarjalaisissa murteissa (*leävä*) ja vepsässä (*lävi*: sg. gen. *lävön*). Vatsjassa navetan nimityksenä on *navita*, virossa sama sana asussa *navt*, liivissä *lavdër*.

Näitä nimityksiä käsittelevä tutkimus muodostaisi kiintoisan luvun kulttuurihistoriaa, mutta esittelyn tarkoituksena tässä yhteydessä on vain muodostaa lyhyt johdanto varsinaiseen aiheeseeni. Tähdellisimpänä olen pitänyt sen taustan valaisemista, mitä vastaan sanojen nykyistä levinneisyyttä on katsottava, sekä lyhyttä esittelyä niistä lingvivististä kysymyksistä, joiden selvittämiseen murremuotojen karttapohjainen tarkastelu voi antaa lisäaineksia.

¹ Väittelynalkajaisitelmä 4. 12. 1943.

² LAINA SYRJÄNEN Navetan eri nimitykset kansankielessä (Sanakirjasäätiön toimituksia I ss. 189—195).

Suomen kiinteä asutus pakanuuden ajan lopulla (A. M. TALLGRENIN teoksesta »Suomen muinaisuus«).

Silmätessämme kiinteää asutusta pakanuuden ajan lopulla osoittavaa karttaa havaitsemme, että varsinaisella Suomen niemellä oli silloin kolme laajahkoa asuttua saareketta, yksi suppea. Maakunnallisesti yksi niistä rajoittuu Varsinais-Suomeen, toinen käsittää eteläosan Hämettä ja Satakuntaa, kolmas Laatokan-Karjalan, neljäs ja vähäisin kappaleen Suur-Savo (Mikkelin tienoot). Näistä keskuksista asutus ei kuitenkaan ole levinnyt tasaisesti eri tahoilla, vaan sen eteneminen sellaisessa metsien ja soiden kanavoimassa maassa kuin Suomessa on ollut sidottu liikennöitäviin väyliin, lähinnä siis vesireitteihin ja maanteihin. Kun maanteitä pakanuuden ajan lopullakaan tuskin vielä oli, niin järvet ja joet toimivat sekä kesällä että talvella parhaina kulkureitteinä. Sen sijaan vedenjakajat, olivatpa ne yläviä kangasmaita tai alavia korpia, muodostivat vaikeammin ylitettäviä sulkuvyöhykkeitä.

Varsinais-Suomessa asutus oli pakanuuden ajan lopulla ehtinyt merenrantaa ja siihen laskevia jokia edeten sisämaahan suunnitteen linjalle Lohjanjärvi — Pyhämaa. Tämän takana karu ylämaa, jota ainoakaan runsasvetisempi joki ei puhkaissut, asetti luonnollisen rajan sen jatkuvalla nousulle. Näin muodostuneella, maantieteellisesti yhtenäisellä ja selvärajaisella alueella murre sai myös leksikaalisia erikoispiirteitä. Vielä nytkin on osoitettavissa sanoja, jotka eivät ole menneet vanhan maakuntarajan ulkopuolelle. Kotieläinten nimityksistä kuuluvat tähän ryhmään esim. seuraavat: *lehmäinen* ~ *lehmäinen vasikka*, *mulli* merkityksessä 'täysikasvuinen ♂-nauta', kesällä syntynyttä vuonaa tarkoittava *sänkyri* sekä *killa* vohlan nimityksenä.

Kosketukset suomalaisen ja hämäläisen heimon välillä ovat näistä

ajoista saakka olleet vilkkaat, ja heimot ovat toisiltaan omaksuneet sekä aineellisia että henkisiä kulttuurivaikutteita, niiden joukossa myös sanastollisia. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon, että sellainen omalaatuinen piirre vanhan suomalaisheimon maanviljelyskulttuurissa kuin vetohärkien käyttö tuli aikaa myöten tunnetuksi myös Ala-Satakunnassa, lounaisessa Hämeessä ja läntisellä Uudellamaalla. Täten on ymmärrettävissä, että härkätermit kuten *kalpe* ~ *kalppi* ja *härkä* merkityksessä 'leikkattu ♂-nauta' niinikään levisivät Varsinais-Suomen maakuntarajan ulkopuolelle. Luonnollisin ekspansioalue on tietysti ollut välittömästi rajan takana sijaitseva vyöhyke, mutta voidaan osoittaa myös sellaisia sanoja, jotka nähtävästi siirtolaisten mukana ovat joutuneet jopa maan toisille ääriille. Täten *rekiveto* hevosterminä tavataan paitsi Varsinais-Suomessa myös Pohjanmaalla sekä Pohjois-Savossa ja -Karjalassa, hiehoa tarkoittava *nuorukainen* Vakka-Suomessa ja Tornionjoen varsilla Länsipohjassa.

H ä m ä l ä i s t e n asuma-alue käsitti pakanuuden ajan lopulla Kokemäenjoen vesistön kaakkoiset haarautumat ja joen yläjuoksun. Pohjoisessa se ulottui suunnilleen Tampereen korkeudelle, lännessä Kokemäelle ja Euraan. Joitakin rönsyjä siitä pisti myös eteläiselle Päijänteelle, Vesijärvelle ja Kymijoen lähteille. Yhteys Päijät-Hämeestä länteen lienee kuitenkin ollut heikko, sillä kulkutienä oli pitkä ja mutkallinen asumattomien seutujen halki kulkeva vesireitti. Tämä varmaankin on ollut pääsyyinä siihen, että kaakkoishämäläiset murteet jo varhain erottuivat omaksi ryhmäkseen. Ehdoton painopiste oli kuitenkin läntisellä alueella. Siellä hämäläisten vaikutuspiiri laajeni toisaalta Kokemäenjokea myöten Pohjanlahden rannalle, toisaalta vesistön eteläisiä haarautumia ja Hämeenlinnasta Turkuun johtavaa maantietä myöten Itämeren partaalle. Nämä suunnat kuvastuvat myös sanojen levinneisyydessä. Viittaa karttoihin, joista näkyy sanojen *opetettava*, *pietturi*, *hehko(nen)* ja *mullä(kka)* 'nuori ♀-nauta' nykyiset alueet.¹ Nämä ulottuvat rannikolle Porin tai Turun tienoilla, mutta eivät mainittujen paikkakuntien väliin jäävällä alueella.

Pohjoiseen avautui hämäläisten sydänseuduilta kaksikin tietä: toinen Kyrösjärven reittiä pitkin Parkanoon ja Karvialle, toinen Näsijärveä pitkin Virroille, Ähtäriin ja Lappajärvelle, mistä Ähtävänjokea myöten pääsi Pohjanlahdelle. Lukuisat Perämereen laskevat joet olivat taas puolestaan oivallisia väyliä rannikolta sisämaahan suuntautuvalle liikeuteelle. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteistossa onkin lukuisia piirteitä, myös

¹ V. RUOPPILA Kotieläinten nimitykset suomen murteissa ss. 17, 57, 78 ja 79.

sanastollisia, jotka tavataan hämäläisalueella, mutta jotka eteläpohjalaisille murteille ovat vieraita. Tällaisia sanoja ovat esim. hiehoa tarkoittava *nuori*, *sonni*, ♀-lammasta tarkoittava *piika* sekä *jäärä*. Varmana voidaankin pitää, että eteläiset virtaukset Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteistoon eivät läheskään aina ole tulleet Etelä-Pohjanmaan kautta, vaan ovat kiertäneet tämän murrealueen.

Vesijärven ympäristöön ja eteläiselle Päijänteelle muodostuneet hämäläissiirtokunnat eivät päässeet osallisiksi pohjoisista eräomistuksista, eivät edes Pohjois-Hämeessä sijaitsevista, sillä nekin kuuluivat jo vanhastaan sydänhämäläisille pitäjille. Heidän ekspansiosuuntansa määrääjäksi tuli näin ollen Kymijoki sekä eräät vähäisemmät Suomenlahteen laskevat joet, ennen muita Porvoonjoki.¹ Kaakkois-Hämeen ja Kymenlaaksor käsittävän alueen murteet muodostavat oman ryhmänsä, joka leksikaalisestikin poikkeaa eräissä kohdin muista murteistoista. Tyypillisesti kaakkoishämäläisiä levinneisyytensä puolesta ovat esim. imevää varsaa tarkoittava *maitiainen* sekä *ehmonen* hiehon nimityksenä.

Kolmas huomattava pakanuudenaikainen asutuskeskus sijaitsi Laatokan länsi- ja luoteisrannikolla sekä Vuoksenlaaksossa. Vesiteihin nähden se oli ehkä vielä paremmassa asemassa kuin edellinen, sillä sen ulottuvilla oli kaksi laaja-alaista reittiä, Laatokka ja Suur-Saimaa. Yksi haara karjalaisista heimoa olikin jo varhain työntynyt Saimaata pitkin Mikkelin tienoille, kuten esikristilliseen aikaan palautuvat Tuukalan ja Mikkelin Rantakylän² kalmistolöydöt selvästi osoittavat. Se kansoitti ensin Puulaveden ja Haukiveden välisen alueen, eteni sitten vesiteitä pitkin pohjoiseen Kallaveden varsille, luoteeseen sen ja Päijänteen väliselle vesien pirstomalle alueelle sekä Puulavettä pitkin länteen Päijänteen rannoille. Itä-Hämeessä, tarkemmin sanoen Sysmän ja Hartolan tienoilla, karjalainen ja hämäläinen heimo saivat kosketuksen toisiinsa. Näin joutui tämä karjalaisen heimon haara länsimaisen kirkon ja kulttuurin piiriin, kun taas emäalue, Laatokan-Karjala, liitettiin Pähkinäsaaren rauhassa 1323 lähes kolmeksisadaksi vuodeksi itään, aluksi Novgorodiin, sitten sen vallan perijään Moskovaan. Vanha karjalaisperäinen sanasto peittää vielä nykyäänkin Vuoksen vesialueen ja monesti suurimman osan Kymijoen vesistöäkin. Kotieläinten nimityksistä kuuluvat tähän ryhmään esim. nuoresta hevosesta käytetyt termit *ensitalvinnen* ja *sälkö*, oritta tarkoittava *uwe*, hiehon synonyymi *lähtemä* sekä *vuona*.

Karjalaisen heimon kahtia jakanut raja muodostui ajan oloon jyrkäksi

¹ SAKARI KUUSI Hollolan pitäjän historia I ss. 25—30 ja 59—64.

² 1000-luvulta peräisin oleva kalmistolöytö Mikkelissä (Uusi Suomi n:o 258 v. 1943; toht. HELMER SALMON antama uutinen).

murrerajaksi. Niinpä esim. vanhat kulttuurisanat ovat vielä yhteisiä, mutta nuoremmat, siis 1300-luvulla ja sen jälkeen omaksutut, ovat savolaismurteissa läntistä perua, karjalaimurteissa itäistä. (Karjalaimurteilla tarkoitan Suomen kaakkoiskolkassa eli Suistamolla, Salmassa, Suojärvellä ja Korpiselillä puhuttavia murteita, jotka puolestaan läheisesti liittyvät itäkarjalaisiin murteisiin.) Kotieläinten nimityksistä ovat selvästi savolaisia mm. *hieho*, *äpärikkö*- ja *äpäre*-vuona sekä ♀-vuolta tarkoittava *kile*.

Karjalaimurteita luonnehtivia nimityksiä ovat esim. nautaa tarkoittava *sivatta* sekä pässistä käytetty *pokki*, jotka molemmat ovat slaavilaisperäisiä, Suomen puoleisissa murteissa tätä nykyä hyvin ahdasalaisia sanoja. Tämä seikka saa selityksensä, kun palautamme mieleen, että Stolbovan rauhan jälkeen suurin osa Länsi-Karjalan asujaimistoa — etupäässä uskonnollisten syiden takia — muutti Venäjälle. Näin ollen jäi jokseenkin sattuman varaan, mikä osa Käkisalmen läänin kreikanuskoisten karjalaisten vanhasta sanastosta, esim. slaavilaisista lainoista, säilyi vielä niiden väestönriipeiden varassa, jotka pysyivät entisillä asuinsijoillaan. Murteen yleisväri muuttui kuitenkin selvästi savolaiseksi, sillä Länsi-Karjalan eutiotoille asetui enimmäkseen savolaisia uudisasukkaita.

Eräs Suomen itämurteisiin hajoittavasti vaikuttanut tekijä on vielä mainittava, nimittäin iso ja pikku viha ja niitä seuranneet rauhanteot, jotka erottivat nykyisen Viipurin läänin asukkaat sadaksi vuodeksi muun Suomen yhteydestä. Savolaismurteiden eteläraja umpeutui tänä ajanjaksona, ja nykyäänkin murreraja noudattelee suurin piirtein Viipurin läänin vastaista rajaa.¹ Sen sijaan leksikaaliset erot lieyvät verraten vähäisiä. On kuitenkin joukko nuoria, enimmäkseen kaupan ja tekniikan alaan kuuluvia venäläisiä lainoja, jotka eivät ole juuri päässeet »Vanhaa Suomea» pitemmälle. Eräissä tapauksissa vanha valtakunnan raja taas on muodostanut sulun pohjoisesta tai luoteesta etenevälle sanastolle. Niinpä esim. luokkia tarkoittava *vemmel* on savolaismurteille nykyään vieras, mutta täydellä syyllä voi kysyä, kauaksiko taapäin nykyinen käytäntö palautuu, sillä kaakkoismurteissa, itäkarjalaisissa murteissa ja vepsässä *vemmel* on yksinomainen luokin nimitys, kun taas *luokki*-sanalla on vastineet suomen läsimurteissa, vatjassa, virossa ja liivissä.² Havainnollisen esimerkin sanojen väistymisestä tarjoaa *läävä*.² Voimme pitää jotenkin varmana, että tämä vanha itäinen kulttuurisana on aikaisemmin käsittänyt koko Savon ja Karjalan, mutta tällä haavaa sen yläraja kul-

¹ V. RUOPPILA Kaakkois-Suomen murteista (Vir. 1937 ss. 58—9).

² KUSTAA VILKUNA Valjasluokki (Vir. 1936 ss. 295—305).

kee Kymijokea pitkin Puulavedelle ja sieltä hieman mutkitellen Pielisen eteläpäähän. Savon ja Karjalan pohjoisissa pitäjissä on käytännössä länsilähtöinen *navetta*.

Pohjanmaan nykyinen asutus on tietävästi peräisin historialliselta ajalta, ehkä vasta 1200-luvulta ja sen jälkeiseltä kaudelta.¹ Tällä taholla asutuksen kulkuun ja samalla myös murrepiirteiden levinneisyyteen ovat määräävästi vaikuttaneet monilukuiset purjehduskelpoiset joet. VÄINÖ WALLIN [VOIONMAA] lausuu niistä kirjassaan »Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana» osuvasti: »Pohjanmaan rantapuolella ovat joet empimättä vanhimpia kulkuteitä. — — Rannikolta nouseva asutus ryhmittyi yksinomaan viljelykselle edullisemmille jokivarsille, jättäen jokialoja toisistaan erottavat karut ylämaat koskematta» (s. 124). Etelä-Pohjanmaa lienee jo melko varhain eristynyt muusta maakunnasta, sillä sikäläinen murre poikkeaa sekä äänteellisesti että leksikaalisesti varsin huomattavasti niin keskipohjalaisista kuin muistakin naapurimurteista. Selviä etelä-pohjalaisuuksia ovat esim. leikattua hevosta tarkoittava *salvia*, karitsan nimitys *kakku* ja *karo*, jota käytetään pässistä. Alueen pohjoinen raja kulki jostain Ähtävänjoen ja Lestijoen välimailta, itäinen sekä eteläinen suunnilleen jokien sadealueen liepeitä. Eräät murrepiirin ulkopuolelle, varsinkin Ähtäriin ja Virroille tunkeutuneet sanat lienevät suhteellisen myöhäisiä tulokkaita. Kauempana pohjoisessa, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla, eräiden jokien latvahaarat — mm. Kala-, Pyhä- ja Siikajoen — ulottuvat hyvin lähelle Kymijoen ja Vuoksen vesistöjen alkulähteitä, ja tällä suunnalla monet länsisuomalaiset sanat ovat kulkeutuneet Pohjois-Savoon ja -Karjalaan sekä itäsuomalaisuudet päinvastoin Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle. Läntisistä, kaakkoa kohti edenneistä sanoista mainittakoon esimerkkinä *rekiveto*, vastakkaiseen suuntaan menneistä *ruuna*.

Aivan erikoista huomiota Pohjanmaan joista ansaitsee Oulujoki. Sen sadealue ulottuu Suomen itärajalle saakka ja vedet ovat purjehduskelpoisia aina latvoilleen. Täten Oulujoki siihen laskevine reitteineen muodostaa tärkeän poikki Suomen menevän kulkuväylän. Kun Vienan Karjalan Kemijoen sadealue ulottuu toiselta taholta myös valtakunnan rajalle, tulee hyvin ymmärrettäväksi, että Oulujoki on jo ammoisista ajoista ollut huomattavin Suomea ja Itä-Karjalaa yhdistävä tie. Voionmaa sanoo Suomen teitä koskevassa teoksessaan Oulujoen vesistöstä: »Tärkein näistä [Pohjois-Suomen] kulkuteistä oli Oulunjoen reitti. — — Sotkamon ja

¹ A. EUROPAEUS Etelä-Pohjanmaan asutuskysymyksiä (Kalevalaseuran vuosikirja 5) ja J. JAAKKOLA Etelä-Pohjanmaan suomalaisasutuksen synty (Suomen varhaishistoria).

Hyrnsalmen reitit olivat jo aikaisiin Vienan puolisten karjalaisten yleisimpiä kauppaja hävitysteitä. — — Koilliseen päin näkyy päätie kulkeneen pitkin Hyrnsalmen reittiä Kiantojärvelle. Eräässä Pietari Brahen aikuisessa Kajaanin seudun kartassa on tie tälle suunnalle merkitty pilkuilla ja varustettu kirjoituksella 'Wägen til Hwite hafwet'» (mts. 73). Oulujokivarren ja Vienan Karjalan, lähinnä Uhtuan ja Repolan puolen, läheisistä kosketuksista ovat suoranaisena todisteena avioliitot näiden seutujen asujaimien kesken, välillisenä todisteena eräät Pohjanmaan murteista periytyvät kulttuurisanat (*suvikunta, piettiin, kesänjuonut, -juossut, hiehkonen, nuori 'hieho'*), jotka Vienan Karjalassa rajoittuvat mainitsemiini pitäjiin.

Maanteiden osuus murrealueiden muodostajina on huomattavasti pienempi kuin vesistöjen. Kulkuväylinäkin maantiet ovat suhteellisen nuoria; vielä Kustaa Vaasan aikana niiden lukumäärä rajoittui seitsemään. Vesistöihin verrattuna maanteillä on asutuksen levittäjänä ollut toisarvoinen merkitys. Siitä huolimatta sanat, erityisesti kulttuurisanat, ovat niiden välityksellä vaeltaneet syvälle sisämaahan. Kaupunkimatkat, joita on tehty omien tuotteiden vaihtamiseksi ulkomailta saatuihin tarvikkeisiin, ovat levittäneet tietoja kaupan pidetyistä tavaroista maaseudulle, ja markkinamatkoilla on tutustuttu oman pitäjän ulkopuolella puhuttuihin murteisiin. Huomattava osuus on varmaan myös ollut ulos pitäjistä suuntautuvilla ansionhakumatkoilla. Yhtenä esimerkkinä mainittakoon, että Karjalan kannakselta ja Etelä-Savosta virtasi ennen maailmansotaa varsinkin miehiä Inkeriin, missä he toimivat erilaisissa ammateissa. Heidän mukanaan saapui venäläisiä vaikutteita, jotka nykyäänkin selvästi ilmenevät sekä murteistossa että kansankulttuurissa. Luulisin että yhtenä tuloksena näistä jokavuotisista matkoista oli tutustuminen sellaisiin käsitteisiin, joiden kaakkoissuomalaiset nimitykset ovat *kirpitsa, juska, sukuna, uhvatta, saju* ja *liuhki*.¹ Kun nämä oli opittu tuntemaan, niitä ruvettiin myös kotona käyttämään. Erilaisten ammattimiesten, esimerkiksi räätälien, suutarien ja seppiä viljelemä nimistö määräytyy myös sen mukaan, miltä taholta he ovat käyneet oppinsa noutamassa. Kisällivuotensa Viipurissa viettänyt räätäli käyttää toisenlaista terminologiaa kuin joku turkulainen mestari. Niinpä hän sanoo, vain yhden esimerkin mainitakseni, *liiviä siletkoiksi* (< ven. *жилетка*).

Siirtyessämme suomen murteiden parista siihen laajaan piiriin, jonka ns. itämerensuomalaiset kansat muodostavat, voimme vastaavasti havaita,

¹ Merkitykset: 'tiilikivi', 'savupiipun sulkeva pelti', 'malmipata', 'patahanko', 'tee' ja 'kerma'.

että samalla käsitteellä on monessa tapauksessa eri kielissä eri nimitykset. Nämä ovat osittain samoja, jotka tavataan suomessakin, osittain taas kielten erikoiskehityksen aikana syntyneitä tai naapurikielistä lainattuja. Kantasuomalaiset ovat asuneet varsin lavealla alueella, ja asutus on ollut siksi harvaa, että sanastoeroja on päässyt syntymään jo varhain. Sellaiset heimoja toisiinsa lähentävät tekijät kuin sama valtiomuoto ja yhteinen kirjakieli ovat sitä paitsi kantasuomalaisena aikana puuttuneet. Sanaston- ja murteentutkimuksen avulla voitaneen vastaisuudessa osoittaa jo kantasuomalaisena aikana vallinneita heimokunnallisia eroja. Tässä riittääköön viittaus siihen jo aikaisemmin todettuun seikkaan, että yhtäältä suomen länsimurteet, viro, vatja ja liivi liittyvät sanastollisesti monessa kohden toisiinsa, toisaalta taas suomen itämurteet, itäkarjalaiset murteet ja vepsä. Tämä osoittaa, että kantasuomalaiset murteet ovat jo varhain jakaantuneet kahteen päähaaraan, läntiseen ja itäiseen. Läntiseen murrepiiriin kuuluvat heimot, mahdollisesti sen vuoksi että elivät suotuisammilla oloissa, ovat jo ennen heimojen lopullista eroa kehittyneet kulttuurissaan pitemmälle kuin itäiset heimot. Kun Suomen kansa on muodostunut kahdesta elementistä, läntisestä ja itäisestä, selviää jo edellisestä eräs tärkeä perussyy kieleemme rikkauteen. Siitä myös käy ymmärrettäväksi, minkä vuoksi eräät sanojen käyttöä tai muuta oikeakielisyyttä koskevat erimielisyydet jatkuvasti ovat niin sitkeähenkisiä.

Olen edellä koettanut pääpiirteittäin hahmotella tuloksia, joita sanakarttoja tutkimalla on saavutettavissa kulttuurimaantieteen alalla. Lie nee aiheetta kosketella myös niitä lingvistiikan alaan kuuluvia kysymyksiä, joita kielimaantieteellinen tutkimus voi valaista. Jaemme sitä varten aineksen kolmeen pääryhmään: äänne-, johto- ja merkitysopilliseen.

Jos otamme tarkasteltavaksi esim. millainen edustus äänneyhtymillä, joissa toisena komponenttina on klusiili, toisena soinnillinen konsonantti, nykyisin on suomen murteissa, voimme kohta tehdä havainnon, että tietyllä äänneyhtymällä samassakin murteessa saattaa eri sanoissa olla erilainen edustus. Niinpä Lemminkäisen murteessa on *atra* ja *putro*, mutta *teiri*, ei *tetri*. Ja sellainen muoto kuin *lalva* on levinnyt laajoille alueille, missä *tw* on muissa sanoissa säilynyt. Lemminkäisen murteen kannalta *teiri* lienee selitettävä etelästä, Virolahden suunnalta, saapuneeksi lainasanaksi tai pikemminkin lainamuodoksi, mutta Virolahden murteen kannalta kysymyksessä on äännehenkimys, *t* on *r*:n edellä vokaaliutunut *i*:ksi. Tämä selviää siitä, että Virolahden murteessa on vastaavasti *atran* asemesta *aira*, *putron* asemesta *puiro*. Kun *aira* ja *puiro* kuitenkin elävät vain vanhimman polven varassa, niin kohta *teiri* on ainoa murteen vanhaa äännekantaa

kuvastava relikti, säilymä. Reliktien paljastamisessa ja selvittelyssä käsitepiireittäin etenevä sanatutkimus onkin äännehistorialle hyvänä täydennyksenä. Sen avulla voidaan osoittaa äännelakeja, jotka joskus ovat murteessa vaikuttaneet, vaikka naapurimurteiden edustus on muuten jo peittänyt jäljet. Reliktit ovat myös ensiarvoisia tekijöitä, kun on selvitettävä tietyn murteen asema toisten rinnalla. Onhan jokin murre tai murteisto saattanut joutua niin voimakkaan vaikutuksen alaiseksi, että se on merkittävä tyypilliseksi sekamurteeksi, mutta jotkin murteistossa tavattavat säilymät osoittavat siinä aikoinaan vaikuttaneen sellaisten äännelakien, jotka naapurimurteille ovat olleet aivan vieraita. Nämä tosiasiat panevat epäilemään, että tällainen sekamurre on aikoinaan kulkenut kehityksessä omaa suuntaansa, vaikka se sitten onkin menettänyt karakteristiset piirteensä voimakkaan vieraan vaikutuksen alaiseksi jouduttuaan. Reliktien avulla on voitu osoittaa esim. Ala-Satakunnan murteistolle eräitä omalaatuisia, lounais- ja hämäläismurteille vieraita piirteitä.¹

Askel askelelta etenevä kielimaartieteellinen tutkimus joutuu useasti selvittämään myös sellaisia äänneseikkoja, jotka eivät ratkea minkään edes aikaisemmin vaikuttaneen äännelain avulla, vaan jotka ovat sanan varsinaisessa mielessä poikkeuksellisia. Näin on asian laita varsinkin sanapesyeissä, joihin kirjakielen tasoittava vaikutus ei ole erityisemmin kajonnut. Oivallisen esimerkin tästä tarjoavat nuoren lehmän, *hiehon*, murrenimitykset. Kun kielellistä ilmausta tälle käsitteelle ei tarvita joka aika ja kun sen käyttö rajoittuu miltei yksinomaan perhepiiriin, niin on ymmärrettävää, että säännönmukaisesta poikkeavia muotoja pääsee syntymään.

Sellaiset äänneopin alaan kuuluvat ilmiöt kuin kontaminaatiot sekä adoptiivi- eli hybridimuodostumat sivuutan tässä vain mainiten, että niidenkin selvittelylle murremaantiede antaa arvokasta apua, ja siirryn äänneopillisten kysymysten parista johto-opin alalle. Voimme monessa tapauksessa panna merkille, että eri johtopäätteitä, suffikseja, käytetään samassa merkitystehtävässä, kun taas toisaalta yksi ja sama suffiksi voi samaan sanavartaloon liittyen muodostaa morfeemeja, jotka semologisesti liittyvät toisiinsa sangen höllästi. Niinpä tavataan toistensa rinnalla, osittain samallakin murrealueella, synonyymeina esim. *elukka*, *elukas*, *elokka*, *elokas*, *elikko*, *eläin* ja *elävä*, kun taas *kesä*-sanan johdannaisella *kesakko* on murteittain niin erilaiset merkitykset kuin 'kesällä syntynyt vuona', 'kesäkarvassa oleva eläin' ja 'teerenpilkku'; viimeksi-

¹ MARTTI RAPOLA Muudan säilymätapaus (Vir. 1937 ss. 155—7).

mainituille käsitteille on yhteistä se, että ne tavalla tai toisella liittyvät kesään. Osittain tässä on kysymys murre-eroista, mutta osittain tuohon moninaisuuteen on syynä se, että suffiksien merkitystehtävät ovat aikaisemmin olleet sängen väljät. Tässä kohden voimme erityisen havainnollisessa muodossa todeta, kuinka kieli ei ole kaavoittunut, vaan alati uusia muotoja versoava. Äännelait ja analogia synnyttävät samasta kannasta erilaisia johdannaisia, ja näiden siirtyminen merkitystehtävästä toiseen saattaa puolestaan taas vaikuttaa muuttavasti suffiksin käyttöön.

Merkitysoopin alalta haluaisin erityisesti mainita kaksi kohtaa, joiden vaikutuksen kielen elämään sanapesyeiden yksityiskohtainen tutkimus entistä havainnollisemmin paljastaa. Toinen niistä koskee sanojen käyttöä määräyhteyksissä eli konneksioissa. Väitöskirjassani minulla on ollut useassakin kohden tilaisuus todeta, miten merkitykseltään laaja-alainen nomini tai verbin taivutusmuoto on elliptisesti irtaantunut siihen merkitystehtävään, mikä alunperin oli itse konneksiolle. Kun esim. sellaista sanaa kuin *rieska*, jonka alkumerkitys on nähtävästi ollut 'tuore, happamaton', on eräissä murteissa toistuvasti käytetty *m a i d o n* määritteenä, eräissä taas tietynlaisen *l e i v ä n*, niin tämä alkuaan adjektiivien luokkaan kuulunut sana on saanut paikoin merkityksen 'hapattamaton maito' (piimän vastakohtana), paikoin 'taikinaa hapattamatta leivottu leipä'. Pääsana, *maito* tai *leipä*, on tullut tarpeettomaksi ja pudonnut konneksiosta pois. Ja kun murteittain on jatkuvasti kutsuttu *opetettaviksi varsoiksi* sen ikäisiä varsoja, joita aletaan totuttaa valjaisiin, on tästä sanayhtymästä saatu *opetettava* määräkäisen varsan nimitykseksi. Vaikka tällaiset sanat muodostavatkin oman selvärajaisen alueensa, voidaan tutkimuksen avulla paljastaa vielä jälkiä vanhasta kannasta. Havaintojen lukuisuus viittaa muuten siihen, että konneksioiden osuus sanojen merkityksenkehityksessä ei ole vähäksi arvioitava.

Toinen tarkoittamani seikka koskee sanojen syrjäytymistä. On tunnettu tosiasia, että tuotteissa tekniikan kehittyessä suoritettut parannukset heijastuvat useasti myös niiden nimityksistä. Jos ajattelemme vaikkapa yksinkertaisia, ilman erikoista ammattitaitoa kokoonkyhättyjä jalkineita, joita paikoin on sanottu *kurpposiksi*, niin tämä nimitys tuli tarpeettomaksi, kun jalkineiden valmistus siirtyi erityisille ammattimiehille, suutareille, joiden tekniikka riitti lujempien, näökkäämpien ja jalalle mukavampien jalkineiden valmistamiseen. Kurpposten nimitys ei silti kadonnut jäljettämiin, vaan sana jäi elämään tyyliarvoltaan ja osittain merkitykseltään muuttuneena: kurpposiksi ruvettiin kutsumaan huonosti tehtyjä tai pitoaan ränsistyneitä jalkineita. Sana muuttui affektiseksi sävyiltään ja elää sellaisena vielä nykyäänkin eräissä murteissa.

Samaan tulokseen vie kehitys useasti, jos kaksi synonyymia joutuu kilpailemaan keskenään. Kilpailu ei pääty läheskään aina toisen syrjäytymiseen, vaan molemmat voivat jäädä murteeseen merkitykseltään tai ainakin tyyliarvoltaan erilaistuneina. Niinpä eräissä murteissa tavataan sekä *jäärä* että *pässä*, mutta toisistaan merkitykseltään sikäli poikkeavina, että *pässä* on normaali nimitys, kun taas *jääräksi* kutsutaan vanhaa, vihaista pässiä. Esimerkkejä tällaisista tapauksista on enimmäkseen murteista, jotka osuvat sanojen alueita rajoittavien isoleksien yhtymäkohtaan.

Kielimaantiede on historiaa ja lingvistiikkaa yhdistävä tieteenhaara. Välittävän asemansa takia sitä on toisinaan taivuttu pitämään eräänlaisena aputieteenä, pikemmin ehkä historiallisiin kuin filologisiin tieteesiin luettavana. Kielellisten ilmiöiden levinneisyys riippuukin lähinnä historiallisista tekijöistä. Monet esiintymät voidaan selittää niiden valossa, toiset taas asettavat historiantutkijan ratkaistavaksi kysymyksen, kuinka jonkin sanan siirtyminen tai murrealueen muodostuminen on ymmärrettävissä. Näin on toistaiseksi, yhden esimerkin mainitakseni, ollut jätettävä avoimeksi kysymys siitä erikoisasemasta, mikä naapurimurteisiin nähden on läntisen Uudenmaan murteistolla, lähinnä siis Lohjan kihlakunnassa puhuttavalla. Mutta olisi epäilemättä perin yksipuolista merkitä kielimaantiede vain historian aputieteeksi. Myös kielihistoria, lingvistiikan keskeisin haara, on saanut uutta sisällystä, kun sen käytettäväksi on saatu äänteellisten ja sanastollisten piirteiden levinneisyyttä kuvastavia karttoja. Etymologiselle tutkimukselle levinneisyyskartat niinkään merkitsevät uutta askelta eksaktiseen suuntaan.

Veikko Ruoppila.